

خلد برین

● بهروز نوروززاده چگینی

اینکه تاریخ تحریر کتاب دیگر او موسوم به تفسیر مجمع البحرین مربوط به سال ۱۰۸۲-۱۰۸۳ هجری قمری می‌باشد.^۱ بنابراین وی در طی سال‌های حدود ۹۹۰ تا ۱۰۸۳ هجری قمری در قید حیات بوده است.

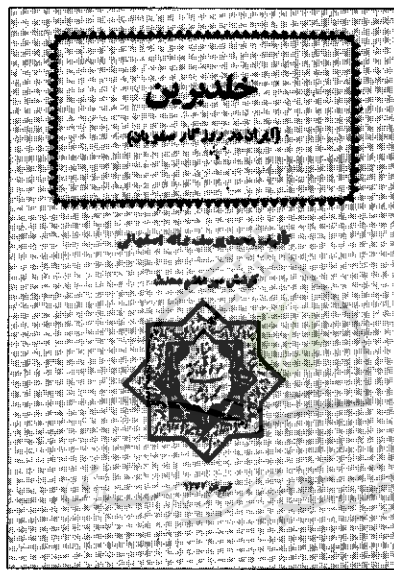
مقام علمی نویسنده:

میرزا محمد یوسف علاوه بر پرداختن به امور دیوانی و درباری، خود از شعرا و ادبای عصر صفوی محسوب می‌شده و نگاهی به متن کتاب خلد برین و کاربرد اشعار به مناسبت موضوعات مختلف در سرتاسر کتاب و نثر موزون وی در کتاب حاکی از احاطه او به قواعد نویسندگی دارد. وی در کتاب خود علاوه بر تاریخ‌نویسی بخشی را نیز به توصیف احوال علما و فضلا اختصاص داده است که ناشی از توجه او به این قشر از جامعه می‌باشد. وی در سرودن شعر نیز دستی توانا داشته و اشعاری از او در کتاب‌ها و تذکره‌های معاصرینش موجود است. از این جمله می‌توان به هنر نکته‌سنجی او در سرودن ماده تاریخ فتح ایروان به سال ۱۰۲۵ ه. ق. در رکاب شاه عباس اول^۲ ماده تاریخ فتح بغداد به سال ۱۰۳۲ هجری قمری در رکاب شاه عباس^۳ و نیز ماده تاریخ فتح قندهار به سال ۱۰۵۸ ه. ق. در رکاب شاه عباس ثانی^۴ اشاره کرد. بیت زیبای زیر سروده اوست.

جان ز بهلوی تن از قیمت خود بی‌خبر است
قطره را بر چه داند که گهر خواهد شد؟!^۱

آثار دیگر واله:

تفسیری از قرآن به زبان عربی به نام مجمع البحرین که در طی سال‌های ۱۰۸۲-۱۰۸۳ ه. ق. در دو جلد به نگارش درآمده است. تفسیر فوق به زبان عربی و به صورت منظوم سروده شده و شامل شصت و سه هزار بیت می‌باشد. وی در این تفسیر توانسته کمال اختصار و ایجاز را حفظ و در عین حال کتاب را سودمند نگاه دارد. رقم مؤلف

● خلد برین (ایران در روزگار صفویان)
● تألیف: میرزا محمد یوسف واله اصفهانی
● ناشر: انتشارات بنیاد موقوفات افشار، تهران، ۱۳۷۲، ۹۰۰ ص

در دستگاه صفویه متصدی مشاغل مهم دیوانی و کارهای دولتی بوده است. در اوان جوانی متصدی سمت مجلس‌نویسی (تحریر ارقام) بود و بعدها به سمت وقایع‌نگار و در اواخر عمر نیز به سمت وزارت توپخانه نایل آمد.^۲ در مورد تاریخ تولد و فوت وی هر چند اطلاع درستی در دست نیست اما با توجه به اشاراتی که در مقدمه کتاب خلد برین شده است چنین می‌نماید که پس از سن شصت سالگی آغاز به نوشتن این کتاب کرده است.^۳ نیز با توجه به منابع تاریخی وی در هنگام فتح قندهار توسط شاه عباس ثانی به سال ۱۰۵۸ در سن بیش از هفتاد سالگی قرار داشته است.^۴ همچنین با توجه به

در مورد تاریخ سلسله صفویه کتاب‌های بسیاری به رشته تحریر درآمده است. از این جمله می‌توان کتاب نفیس و ارزشمند خلد برین یا حدائق الخلد نگاشته میرزا محمد یوسف قزوینی را نام برد که به سال ۱۰۷۸ هجری قمری نوشته شده است.^۱ بخشی از این کتاب در سال ۱۳۷۲ از سوی انتشارات بنیاد موقوفات افشار به زیور طبع آراسته شده است.

مندرجات کتاب:

کتاب خلد برین با توجه به مقدمه خود کتاب به هشت روضه تقسیم شده و به ترتیب در هر روضه به مباحث تاریخی به شرح زیر پرداخته شده است:

۱. تاریخ پیامبران و پادشاهان پیش از اسلام
۲. تاریخ پیامبر اسلام و امامان شیعه
۳. تاریخ خاندان‌های اموی و عباسی
۴. تاریخ دودمان‌های هم‌روزگار خلفای عباسی
۵. تاریخ چنگیزخان مغول و خاندان او
۶. تاریخ تیمور و جانشینان او
۷. تاریخ قراقوینلو، آق‌قوینلو و دیگر بازماندگان تیمور

۸. پادشاهی صفویان (شامل هشت حدیقه: شاه اسماعیل اول، شاه طهماسب، شاهزاده مظفر و شاه اسماعیل دوم، سلطان محمد، شاه عباس اول، شاه صفی، شاه عباس دوم، شاه سلیمان).^۲ لازم به ذکر است که متن چاپی کتاب خلد برین مربوط به حدیقه‌های اول تا چهارم از روضه هشتم می‌باشد و شامل شرح وقایع از ظهور شیخ صفی تا مقارن جلوس شاه عباس اول صفوی است.

شرح حال مؤلف:

میرزا محمدیوسف قزوینی (ضیاءالدین) پسر میرزا محمدحسین وزیر و توپچی‌باشی و برادر میرزا محمدطاهر وحید قزوینی بود و همچون برادرانش

دعای خود خرد و درین معنای مایه و سیر کفر و غیره ببالد کالات یعنی که اگر آنکه آن طایفه را شامو یا آن دم و در طریق
المکتب در آن زمان هم می‌نویسد که در سلطان حسین خان مظفری آقا آمد کاتب شاه از او کتابی در بار تاریخ ایشان نوشت
شود که اکثر کتب در آن کتب از آنجا می‌نویسند که در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
آن کتاب پاییز آن فرودمان از تاریخ سمرقند در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
شبه آن که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
کتابی که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
بها و نیز می‌نویسد که در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
محمد و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
آنکه اگر در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
سازمان که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
پس از آنکه در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
تمام آنکه در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
داشتند و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
با آنکه در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
نقشه و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
پس از آنکه در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
حسب آنکه در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
بنا آنکه در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
کتابی که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
پس از آنکه در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
خبر می‌رسد که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
بنا بر آنکه در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
با آنکه در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده
مردمان آنکه در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده و در آن کتاب که در آن زمان نوشته شده

در پایان نسخه چنین است: کان الفراغ من تالیفه و
تسطیره لیله السادس من شهرالله الحرام سنه اثنی
و ثمانین بعدالالف. نسخه اصل کتاب به خط نسخ
زیبای مؤلف موجود و تحت شماره ۱۹۵۵ در
فهرست کتابخانه مدرسه سپهسالار (شهید
مطهری) از آن یاد شده است."

خانواده و منسوبین میرزا محمد یوسف واله
قزوینی:

۱. میرزا محمد طاهر وحید قزوینی (۱۰۱۵ -
متوفای ۱۱۱۲ تا ۱۱۲۰ هجری قمری) نویسنده
کتاب عباسنامه، صاحب منشآت و کلیات اشعار. از
فضلا و وزرا او آخر عهد صفویه."^{۳۱}
۲. محمدنعمیم پسر واله
۳. میرزا محمدسعید خواهرزاده واله ^{۳۲}
۴. میرزا محمدفصیح و میرزا محمدامین
متخلص به آصف. برادران دیگر واله که علاوه بر
تصدی مناصب مهم درباری و دولتی در شعر و
سخنوری نیز دست داشته‌اند.^{۳۳}
مآخذ کتاب خلد برین:

هرچند در کتاب تنها از دو کتاب تاریخ
عالم آرای عباسی و کتاب صفوه الصغای ابن بزاز ^{۳۴}
نام برده شده است، ولی با توجه به اینکه نگارش
کتابی که مربوط به یک سده قبل از زندگی واله
بوده، بی‌نیاز از استفاده از دیگر کتاب‌ها نبوده است
(با توجه به اشاره مصحح محترم کتاب خلد برین در
مقدمه نسخه چاپی مینی بر استفاده از کتاب عالم
آرای عباسی و غیره و نیز اشاره دکتر اشراقی در
مقدمه کتاب خلاصه التواریخ قاضی احمد قمی
مینی بر تأثیر غیرمستقیم از کتاب خلاصه التواریخ)
و اینکه تواریخ مربوط به صفویه عموماً دارای
شباهت‌هایی هستند که موجب این گمان می‌شود
که برخی از تواریخ رونویس یکدیگر هستند. ولی
باید این را از نظر دور نداشت که وقایع تاریخی مهم
از جمله جنگ‌ها و حوادث دربار و اوضاع داخلی

مملکت نیز در دفاتر مخصوصی ثبت می‌شده و لذا
استفاده همزمان و یا متاخر نویسندگان و مورخان
دربار صفوی از این گونه گزارش‌ها را نباید به طور
حتم مربوط به تأثیر مستقیم و یا غیرمستقیم از
کتاب‌های یکدیگر دانست و علاوه بر این، برادر
نویسنده (منظور محمدطاهر وحید خود در محدوده
زمانی سلطنت شاه عباس ثانی (۱۰۵۲-۱۰۷۷
هجری قمری) سمت مجلس‌نویسی و
وقایع‌نگاری را برعهده داشته است. مآخذ دیگری
نیز که گاه در تنظیم کتاب مورد استفاده نویسنده
قرار گرفته، به شرح زیر است: حبیب السیر،
روضه الصفا، عجایب البلدان، نزهة القلوب،
تقویم البلدان، فتوحات یمینی و نجات الانس که
در کتاب از آنها نام برده شده است. ^{۳۵}

زمان تالیف:
با توجه به اینکه فعلاً نسخه اصلی کتاب در
دست نیست تاریخ تالیف اثر را باید منوط به نقل
کتاب استوری دانست که سال ۱۰۷۸ را ذکر
می‌کند. هرچند که صاحب الذریعه سال‌های ۱۰۷۱
و ۱۱۰۱ را ذکر می‌کند. ^{۳۶} و این مطلب با توجه به
امکان وجود نسخه‌های دیگری از این کتاب که
ممکن است وجود داشته باشد ولی هنوز معرفی
نشده‌اند می‌تواند معتبر باشد.

شبهه کار نویسنده در تنظیم مطالب کتاب:
تثرت کتاب به واسطه واژه‌پردازی و کاربرد الفاظ
و تشبیهات و استعارات تاحدودی سنگین است و

جنگ‌های امپراطوری عثمانی با دول اروپایی و اوضاع واحوال هند و گرجستان و غیره که در دیگر تواریخ صفوی کمتر به آنها پرداخته شده است.^{۲۰}

۲. خروج قلندران دروغین در کهکیلیویه، چچمال و علی شکر، طالش، اردبیل، خراسان و غیره و ایجاد آشوب و جمع کردن مردم به دور خود به اسم زنده بودن اسماعیل میرزائاتی.^{۲۱}

۳. گزارش‌هایی درباره توپ و

توپخانه و توپ‌ریزی، از جمله توپ معروف به کله گوش.^{۲۲}

۴. استفاده از اشعار مختلف به مناسبت‌های گوناگون و ذکر امثال و ذکر آیات و گاه تفسیر آیات و احادیث در مناسبت‌های خاص است.

۵. وجود واژه‌ها و اصطلاحات مربوط به امور دیوانی و درباری و غیره از جمله: قلعه شمل و مینا

در کرمان، قادرغه، قالیان، بارحه (از انواع سلاح‌ها)، بادنه، بادلیج (نوعی سلاح)، سنگ قزغان (نوعی

سلاحه)، پنج نوبت سلطنت، حوض کوثر در خرزویل (نام مکان)، سفره‌چی باشی‌گری،

چرخباشی‌گری، خلیفه الخلفایی، موقوفات غازی، لرستان فیلی (نام مکان)، چغل کشی، بلند آوازان

و جارچیان، لشکرنویس، ضابطه‌نویس، صاحب توجیه دیوان اعلی، اوراجه‌نویس، پیشکش‌نویس،

قیچاچخانه، راکباخانه، مشرف طولیه، شترخان، سیاه‌پوشان استرآباد، قلچجه (نوعی وسیله دفاعی)

دوشلکات و رسومات، تاخت و تالکان، قابله و اتکه، چهارتب طلادوز، مرتبه سولنوشی، طوی آلوشی،

طرز دانان (مربوط به امور سفرا)، هفت زیبایی،

متن چاپی کتاب خلدبرین مربوط به حدیقه‌های

اول تا چهارم از روضه هشتم می‌باشد که

شامل شرح وقایع از ظهور شیخ صفی تا

مقارن جلوس شاه عباس صفوی است در صورتی که

شایسته بود حدیقه‌های پنجم تا هشتم کتاب

یعنی بخش اصلی کتاب که حوادث قرن یازدهم و زمان

خود مؤلف را دربر می‌گیرد نیز به چاپ می‌رسید.

۸ نوشته ۱۲۷۸ ه. ق.

۷. مجلس ۲۵۲/۲ ش ۵۴۷۸، حدیقه ۱ تا ۴

نوشته ۱۲۷۰ ه. ق. (شماره ۵۴۷۸)

۸. مجلس ۲۵۳/۲ حدیقه ۵، (شماره ۵۴۷۹)

۹. تهران، نسخه سعید نفیسی (مورد استفاده

نصرالله فلسفی در کتاب شاه‌عباس).

۱۰. سپهسالار ۲۹۲/۴ ش ۱۵۲۲ حدیقه ۱ تا ۴

نوشته ۱۱۰۳ ه. ق.

سیدمحمدعلی گلریز هم در کتاب مینودر

نسخه‌های خلدبرین موجود در کتابخانه ملک را به

شرح زیر معرفی کرده است:

۱. شماره ۴۱۳۲ روضه ۶ و ۷ مورخ ۱۲۴۹ و

۱۲۱۸ هجری قمری.

۲. شماره ۴۱۳۳ مربوط به دوره بنی‌امیه تا

سربلاریه (روضه ۶-۴)

۳. شماره ۴۱۳۴ روضه ۲ مورخ ۱۱۱۶ هجری

قمری.

۴. شماره ۴۱۷۶ روضه ۷-۵

برخی ویژگی‌های کتاب:

۱. پرداختن به اوضاع و احوال، حوادث و

این مسئله را باید در تاریخ تحریر آن و پیشه‌درباری نویسنده دانست که بنا بر مقتضیات موجود و نیز با توجه به مقام نویسنده در امور شعر و ادبیات و تفسیر صورت گرفته است.

ویژگی مهم کتاب ارائه وقایع به صورتی بی‌طرفانه و همراه با مضمونی انتقادی می‌باشد از آن جمله در حدیقه سوم در شرح جلوس اسماعیل میرزای ثانی و قتل شاهزادگان صفوی نیز گاه و بی‌گاه در ذکر درگیری‌های شخصی

امرای طوایف مختلف به پهنه‌های گوناگون چنین روندی قابل مشاهده است.^{۲۸}

نسخه‌های خطی کتاب:

در کتاب ادبیات فارسی بر مبنای استوری نسخه‌های خطی کتاب به شرح زیر معرفی شده است.

۱. براون (براون کالج) (۱۵) ۱۴ جی - هوتوم

- شیندلر. ۷. تنها خاتمه را ندارد. نوشته ۱۲۳۶ ه. ق. و (۱۲۷۱-۱۲۷۲) ه. ق.

۲. تبریز ثقه‌الاسلام، شهرستان‌ها، ص ۲۳۵.

ش ۱۱، حدیقه ۶ نوشته ۱۱۰۲ ه. ق.

۳. تهران، ملک ش ۲۴۸۱۴ و ۲۴۸۲۲ نوشته

۱۱۰۵ ه. ق. (مورد استفاده سهیلی خوانساری در

ذیل عالم‌آرای عباسی.)

۴. تهران، مهدوی، ۱، ص ۷۴ حدیقه ۷ و ۸

نوشته ۱۲۳۳ ه. ق.

۵. موزه بریتانیه، ریو، ذیل، ص ۳۴، حدیقه ۶

و ۷ نوشته ۱۲۴۷ ه. ق.

۶. موزه بریتانیه، همانجا، ص ۳۵، حدیقه ۷ و

رسم نواه، بیلداران، قرداشی (لقب)، مقرر زرد (شیراز) کرکراقی، کرکراقی، گنجور، سرداشی (لقب)، یولداشی (سمت)، به رسم قباد و آیین اسکندر، قزاقانه.^{۳۳}

برخی ملاحظات:

۱. متن چاپی: لازم به ذکر است که در متن چاپی تنها به چهار حدیقه اول از روضه هشتم اکتفا شده است و این مسئله با توجه به زمان زندگی نویسنده کتاب که تا حدود قرن یازدهم را در برمی گیرد و متن چهار

حدیقه چاپی که عمدتاً مربوط به قرن دهم می شود قابل تأمل است هرچند که ممکن است نویسنده برای نوشتن این قسمت از کتاب از منابعی استفاده کرده باشد که شاید امروزه اثری از آنها نباشد ولی به هر صورت متن هر کتاب با توجه به مستندات شخصی و در زمان زندگی مؤلف حاوی ارزش بیشتری است تا متنی که به دوره های تاریخی قبل از زندگی مؤلف می پردازد و باتوجه به این که در مورد تاریخ صفویه از ابتدای ظهور شاه اسماعیل اول (۹۰۶-۹۳۰ هجری قمری) اکثر کتاب هایی که به رشته تحریر درآمده است در ثبت وقایع، یک دوره تاریخی کوتاه را در بر گرفته اند همچون عالم آرای صفوی از مؤلفی نامعلوم (تا سال ۹۳۰ هجری قمری)، تکمله الاخبار از عبدی بیگ نوید (تا سال ۹۷۸ هجری قمری)، تاریخ جهان آرا از قاضی احمدغفاری (تا سال ۹۷۲ هجری قمری)؛ جواهر الاخبار از منشی بوداق قزوینی (تا سال ۹۸۴ هجری قمری)، زبدة التواریخ از کمال منجم (تا سال ۱۱۰۰ هجری قمری)، احسن التواریخ از حسن بیگ روملو (تا سال ۹۸۴ هجری قمری)،

هر چند که در کتاب خلد برین تنها از دو کتاب تاریخ عالم آرای عباسی نوشته اسکندریبگ و کتاب صفوة الصفا نوشته ابن بزاز نام برده شده، ولی با مطالعه کتاب پی می بریم که نویسنده در نگارش کتاب از استفاده کتب دیگر بی نیاز نبوده است

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

خلاصه التواریخ از منشی احمد قمی (ظهور صفویه تا اوایل قرن یازدهم هجری قمری)، خلاصه السیر از محمد معصوم (وقایع دوران شاه صفی) و نیز عباسنامه از محمد طاهر وحید (مربوط به دوره شاه عباس ثانی)، بهتر بود کل هشت حدیقه روضه هشتم کتاب به چاپ می رسید. باتوجه به اینکه هم نسخه نسبتاً کاملی از کتاب و هم حدیقه های متفرقه آن در کتابخانه های ایران موجود است. ضمناً در چاپ همین مقدار از متن نیز لزوم توجه به نسخه های خطی دیگر جهت تصحیح نادیده گرفته شده است.

۲. عنوان نویسنده: در روی جلد و صفحه عنوان کتاب از مؤلف تحت نام محمدیوسف واله اصفهانی نام برده شده است و این مطلب با توجه به اینکه خود مصحح محترم وی را پسر میرزا حسین خان قزوینی دانسته اند امری اشتباه است. البته باتوجه به اینکه ممکن است اقامت در شهر، باعث اضافه پسوند مکانی به اشخاص شود ولی این را نباید از نظر دور داشت که چنین پسوندی پس از پسوند محل تولد اشخاص اضافه می شود.

۳. عنوان کتاب: با توجه به نقل نویسنده در مقدمه کتاب عنوان کلی کتاب شامل روضه های هشت گانه موسوم به خلد برین بوده و عنوان خاصی برای روضه هشتم به نام حدائق الخلد مدنظر بوده که شامل هفت حدیقه و یک خاتمه در ذکر احوال شاه سلیمان می شده^{۳۴} و بر این مبنا نام اصلی این قسمت از کتاب که به چاپ رسیده می بایست حدائق الخلد باشد و نه خلد برین که عنوان عامی برای تمام کتاب بوده است.

۴. در مورد روال تاریخی کتاب جا داشت سنوات تاریخی مربوط به متن در بالا یا پایین صفحه کتاب درج می شد، و فقدان این نکته برای خواننده در مرور کتاب تا حدی باعث ایجاد سردرگمی می شود.

مزایای کتاب:

در درجه اول اهتمام به چاپ چنین آثاری را باید درخور تقدیر دانست چرا که با توجه به پنهان بودن زوایای تاریخ ایران چاپ هرگونه اثری در این خصوص گامی در جهت روشن ساختن گذشته تاریخی ایران و کمکی جهت محققان و پژوهشگران در زمینه های مختلف تاریخی و اجتماعی و دیگر زمینه ها می باشد.

مزیت دوم کتاب اینکه تهیه و تنظیم فهرس مختلف اعلام تاریخی و جغرافیایی شامل آیات قرآنی و احادیث و روایات، نام های مکان ها، نام ایلات و طوایف، فهرست اشعار ترکی و فارسی کتاب ها و نوشته ها، که حدود شصت صفحه را در برمی گیرد (به رغم آنکه جای فهرست های مربوط

میرزا محمد یوسف در کتاب خود علاوه بر تاریخ نویسی، بخشی را نیز به توصیف احوال علما و فضلا اختصاص داده است که ناشی از توجه او به این قشر از جامعه است.

نثر کتاب خلد برین به واسطهٔ واژه‌پردازی و کاربرد الفاظ و تشبیهات و استعارات تا حدودی سنگین است و این مسئله را باید در تاریخ تحریر آن و پیشه درباری نویسنده دانست.

یک مرد قزلباش،

عکس از سفرنامه سانسون،

(۱۶۸۲م / ۱۰۹۵ق)

فارسی، مؤسسه فرهنگی منطقه ۱، تهران، ص ۲۰۹. (نسخه منشآت دیوانی و دربار. شماره ۱۸۹ در کتابخانه عمومی رشت، نگاشته شده به سال ۱۱۰۴ هجری قمری در شهر اصفهان)

۱۴. خیر. پیشین، ص ۲۵۱ - ۲۵۲. (به نقل از نصرآبادی. محمدطاهر: تذکره نصرآبادی. ص ۸۲ - ۸۳) / نصرآبادی، محمدطاهر: تذکره نصرآبادی، فروغی تهران، ۱۳۵۲. ص ۸۲.

۱۵. خلد برین. ص ۴۳ و ص ۱۷

۱۶. ص ۱۴۲، ۷۴، ۷۷۵، ۳۰۹، ۷۳۲، ۷۳۲، ۷۳۲، ۳۸، ۵۲.

۱۷. برگل. پیشین ص ۶۲۶ / خلد برین. مقدمه مصحح. ص ۱۴.

۱۸. خلد برین. ۵۵۴، ۵۲۷، ۵۰۴، ۳۹۱، ۳۸۴.

۱۹. برگل. پیشین. ص ۶۲۶ - ۶۲۷ / گلریز پیشین ۳۲۱، ۳۰۰، ۳۲۲.

۲۰. خلد برین. ص ۳۷۴ - ۳۷۸، ص ۳۳۱، ۳۴۹ - ۳۴۳.

۲۱. خلد برین. ص ۶۳۹ - ۶۴۷ / ۶۸۱.

۲۲. خلد برین. ص ۳۵۸، ۳۶۶، ۶۸۳، ۶۹۶، ۶۶۱، ۷۳۱، ۷۳۹، ۷۴۱.

۲۳. ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۸۱، ۳۹۵، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۶، ۵۰۰، ۵۰۴، ۵۰۴، ۳۴۶، ۵۶۲، ۵۹۵، ۸۱۹، ۵۸۰، ۵۸۰، ۶۱۰، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۶، ۶۱۸، ۶۳۳، ۶۳۶، ۶۷۹.

۶۹۸، ۸۱۵، ۸۱۳، ۸۲۴، ۷۵، ۶۹۸، ۶۹۸، ۷۷۴، ۱۳۹.

۲۴. خلد برین. مقدمه مؤلف ص ۲.

«توضیح اینکه روضه ششم و هفتم کتاب خلد برین به سال ۱۲۷۹ از سوی آقای میرهاشم محدث محقق ارجمند تصحیح و به چاپ رسیده است.»

۶۲۶

۲. خلد برین: مقدمه مؤلف. ص ۶۰۳.

۳. خیری، محمود: فرهنگ

سخنوران و سرایندگان قزوین به کوشش

نقی افشار، چاپ دوم، نشر طه، قزوین،

۱۳۷۰، صص ۲۸۲-۲۸۳.

۴. خلد برین: مقدمه مؤلف. ص ۲.

۵. برگل. پیشین، ص ۶۲۶.

۶. شفیعی، محمد. مفسران شیعه، دانشگاه شیراز،

شیراز ۱۳۴۹، ص ۱۴۳.

۷. ترکمان، اسکندربیگ: تاریخ عالم آرای عباسی،

چاپ دوم، جلد دوم، امیرکبیر، تهران ۱۳۵۰، جلد دوم، ص

۹۱۰.

۸. شاه عباس: به اهتمام عبدالحسین نوایی.

تهران، زرین، چاپ دوم ۱۳۶۶، جلد سوم، ص ۱۲۸ -

۱۳۱.

۹. برگل، پیشین، ص ۶۲۶ / اعتمادالسلطنه،

محمدحسین خان: مطلع الشمس، پیشگام، تهران ۱۳۶۲

(به نقل از: هدایت، رضا قلی‌خان: روضه الصفا

ناصری، ج ۲، ص ۳۳۴)، قزوینی، ابوالحسن بن ابراهیم:

فوائدالصقویه، تصحیح مریم میراحمدی، مؤسسه

مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران ۱۳۶۷، ص ۶۵.

۱۰. خیری، پیشین، ص ۲۸۳.

۱۱. شفیعی، پیشین، ص ۱۴۳ / گلریز، محمدعلی:

مینودر، به کوشش نقی افشار، طه، قزوین ۱۳۶۸، ص

۲۲۸.

۱۲. خیری، پیشین، ص ۲۷۴ - ۲۷۹ / دانش پژوه،

محمدتقی: «دبیری و نویسندگی» مجله هنر و مردم، ش

۱۱۴، ص ۷۰، سال ۱۳۵۱ / شاملو، ولی قلی بیگ بن داود

قلی: قصص الخاقانی، تصحیح سید حسن سادات

ناصری، جلد دوم، سازمان چاپ و انتشارات وزارت

فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران ۱۳۷۱، ص ۶۸ - ۷۲.

۱۳. منزوی، احمد: فهرست نسخه‌های خطی

به لغات و اصطلاحات و شغل‌ها و پیشه‌ها و مناصب در این میان خالی است) راهنمایی مفید جهت محققان و پژوهشگران می‌باشد.

پی‌نوشت‌ها:

۱. مقدمه خلد برین، ص ۱۴ به نقل از برگل، یو. اس: ادبیات فارسی بر مبنای تألیف استوری، ترجمه یحیی آرین‌پور، سیروس ایزدی و کریم کشاورز، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی تهران، ۱۳۶۲. ج ۲، ص

یک مرد قزلباش، سوار بر اسب،

عکس از سفرنامه شاردن

۱۶۴۳ - ۱۷۱۳م / ۱۰۵۳ - ۱۱۲۵

کتاب ماه تاریخ و جغرافیا

۱۳۳